

II DIO

BORBA SE NA OZRENU PRODUŽUJE

Pa i pored sveg terora, četnici nisu uspjeli da slome otpor naroda Ozrena i Trebave i unište komuniste. Među ljudima koji su ostali poslije našeg povlačenja s Ozrena, čovjek koji je najviše znao i imao najviše partijskog i i političkog iskustva bio je Simo Lukić. Simo je bio čovjek fanatički odan Partiji. Bio je to komunista tako reći od malih nogu. Još kao gimnazistu nižih razreda Tuzlanske gimnazije Simu su izbacili iz škole zbog rasturanja letka. Letak je napisao, tada još srednjoškolac, Cvijetin Mijatović, i pokušao da ga rasturi preko neke svoje divlje srednjoškolske grupe u kojoj je radio i Simo. Bilo je to prvih godina šestojanuarske diktature. Poslije toga živio je u svom selu, bavio se zemljoradnjom i na svoj način propovijedao komunizam, koji je uvijek više prihvatao srcem. Na njega sam se među prvima oslonio kad sam došao da radim u tom kraju. On je, uz ostale drugove komuniste, bio jedan od inspiratora puča protiv četničkog štaba; on nam je cijelo vrijeme pomagao svojom popularnošću i upornošću; on je prvi uspio da organizuje i pohvata veze između naših zaostalih drugova komuniste i ostalih najuticajnijih i najodvažnijih ljudi s kojima se moglo i moralo računati u otporu protiv Cvijetina i njegovih četnika. Na žalost, Simo Lukić nije bio tako blizu Todoru Paniću da bi

mogao jače da utiče na organizaciju i tok priprema u borbi protiv Cvijetina. Ta borba zahtijevala je i više širine, a možda i više vremena. Todor Panić i veći dio boraca nekomunista bili su možda nervozniji nego što je trebalo, ne vodeći pri tome računa o potrebi šire organizacije i jače konspiracije.

Neuspjeh puča ozbiljno je osakatio naše zaostale kadrove. Izginuli su mnogi, a od njih i neki najuticajniji. Oni koji su ostali morali su se povući u najdublju ilegalnost, mijenjajući često mjesta prebivanja, ometani i onemogućavani u radu neprestanim, često vrlo žestokim, potjerama Cvijetinovih žandara.

Ignjat Radojčić bio je usljed teške rane duže vremena izbačen iz stroja, ali Simo Lukić nije prestajao da radi nijednog trenutka. Dobro prikriven i čuvan u Suhom Polju, svom rodnom selu, u kome su ga neobično voljeli i cijenili, i koje ga je i pored sveg Cvijetinovog terora i prijetnji do kraja sačuvalo, on je odmah poslije našeg odlaska organizovao neku vrstu »tehnike«, pomoću koje je počeo da umnožava letke, proglase, radio-vijesti i ostali partijski propagandni materijal. Preko drugarice Soke Veselić i Dede Trampića, koji su se krili na sektoru Trebave, u selima Kostajnici i Osječanima, on se povezao sa obnovljenom partijskom organizacijom u Doboju i preko nje došao do potrebnog materijala. Tako, zahvaljujući njegovoj upornosti i organizaciji, naši zaostali drugovi komunisti i ostali prijatelji i simpatizeri na Ozrenu i Trebavi nisu ostali nijednog trenutka neobaviješteni.

Ali to Simi Lukiću nije bilo dovoljno. On je znao da se narod ne miri s četničkom izdajom i da je ne odobrava. Simo Lukić je, u sporazumu sa preostalim komunistima, riješio da i okupatoru i ustašama i četnicima pokaže da njihov sporazum, a naročito u odnosu na bezbjednost pruge i saobraćaja, Ozren ne priznaje. Oktobra mjeseca on je zajedno s Jovom Mitrovićem i još nekim drugovima iz Suhog Polja sišao noću na pragu, rastavio šine i prevrnuo jedan željeznički voz. Njemačke i ustaške vlasti tražile su od četnika objašnjenje. Cvijetin, Branko Stakić i drugi iz njihovog štaba upinjali su se iz petnih žila da svoje saveznike uvjere d? to nije

četničko djelo i da će oni ubrzo pronaći krivce i zajednički ih kazniti. Međutim, nekoliko dana kasnije, Simo je uspio da prevrne i drugi voz. Nijemci i ustaše su počeli da prijete. Cvijetin i njegovi doglavnici, ne znajući šta će, jer nisu bili u stanju da išta otkriju, uhvatili su našeg bivšeg borca i simpatizera Savu Mitrovića-Lazića i još neke do kojih im nije bilo mnogo stalo. Bili su to ljudi potpuno nevini u toj stvari. Dovedi su ih pred ustaške vlasti u Karanovac i tu pobili. Savu Mitrovića-Lazića mučili su zvjerski, lomili mu ruke, kopali oči, a onda mu, napola živom, vezali šinu za vrat i bacili ga u Spreču.

Cvijetin je bio načisto da nije uhvatio prave vinovnike, i zato nije prestajao da bijesni. Tražio je na sve strane Simu i one za koje je vjerovao da su mu pomogli. Zahvaljujući svom bratu Pajki, koji ga je uz pomoć sestara Bogdana Gavrića čuvao i njegovao u Gavrićima, tih dana se pridigao i Ignjat Radojčić i zajedno s Pajkom prebacio Simi Lukiću da mu pomogne u radu. Vozovi su počeli ponovo da lete sa šina. Nijemci su bili bijesni zbog toga. Oni nisu dovoljno vjerovali Cvijetinu, niti su vjerovali da je on u stanju da drži u svojim rukama Ozren. Riješili su stoga da — bez obzira na sporazum — preduzmu izvjesne mjere i kazne Ozren. Polovinom aprila 1943. godine krenula je »Vražja divizija« sa zadatkom da »pročešlja« ozrenske šume i kazni i razoruža ozrenske borce. Ta akcija je pokrenula Lukića, Ignjata i Pajku Radojčića i Jovana Mitrovića iz njihovih baza u Suhom Polju i natjerala ih da se neko vrijeme sklone preko Spreče u Kostajnicu, gdje ih je u svojoj kući krio Nedeljko Stojanović.

Cvijetin Todić niti je smio, niti je bio u stanju da se odupre »Vražjoj diviziji«. Među borcima došlo je do komešanja. Mnogi su se sjetili prošlih vremena i borbi Ozrenskog partizanskog odreda. Oni su na svoju ruku organizovali i pružili otpor. Jovan Bajkanović prikupio je oko sebe svoje borce i u žestokom okršaju junački poginuo. Bilo je i drugih sličnih slučajeva. »Vražja divizija« je prokrstarila ozrenskim krajem. Tom prilikom pao je veći broj hrabrih i poštenih ljudi. Cvijetin i njegovi savjetnici uspjeli su, ipak, da se ponovo nagode s

krvnicima svoga naroda i da pristanu na novu, još sramniju kapitulaciju. Oni su pokupili i predali ustaškim vlastima dio oružja i potpisali novi, još sramniji ugovor.

Ta akcija istjerala je slučajno iz baze i Nikolu Gavriča, koji je cijelu godinu dana prkosio Cvijetinovim četničkim potjerama. Njega su vojnici »Vražje divizije« potjerali sa ostalim pohvatanim stanovništvom u logor na zemunskom sajmištu, a odatle u Njemačku, gdje mu se potpuno izgubio trag. Tom prilikom uhapšen je i komunista Nedeljko Lošić, koji se krio u Tekučici. On je otjeran na prinudni rad u Borski rudnik, odakle je pobjegao i priključio se srbijanskim partizanskim jedinicama.

Borba se i poslije ove njemačke akcije produžila, četničke glavešine: dr Branko Stakić, Đokan Šarčević i Cvijetin Todić bjesnili su uzalud. Te naše, možda ne baš krupne akcije, remetile su njihovo uvjerenje da su se uspjeli konačno osloboditi partizana. Ali, eto, partizani su bili tu, skriveni, pred njihovim očima. Iako u teškim uslovima, nisu prestajali da se bore, pomagani od onih najhrabrijih iz ozrenskih sela. Partizanski Ozren nije kapitulirao. Iako skromno, on je i u tim vremenima služio narodnoj stvari. U toku te godine, bez obzira na žrtve, mreža partizanskih i partijskih veza funkcionisala je i širila se. Osim s Dobojem, drugovi su učvrstili i još više razvili neposredniju vezu sa tuzlanskom partijskom organizacijom preko Puračića, u kome je u to vrijeme djelovalo više grupa aktivista i saradnika NOP-a, od kojih je jedna vezana za Mehmedaliju Hukića, i preko Lukavca, u kome je djelovala jača partijska organizacija na održavanju veza i kanala, kako sa Ozrenom, tako i sa Majevicom, odnosno Tuzlom i dalje.

I tada odjednom, s ljetom 1943. godine pojavile su se u blizini, u početku nepoznate, partizanske snage. Desilo se to upravo u času kad su njemačka i ustaška propaganda najgrlatije trubile, objavljujući u detalje svoje trijumfalne pobjede i uspjehe u potpunom uništenju posljednjih »Titovih komunističkih bandi« i njihovih formacija na prostoru Crne Gore i Maglića. Radilo se o

završnoj fazi bitke na Sutjesci (ili, kako smo je onda zvali, pete neprijateljske ofanzive).

Bile su to upravo one jedinice o čijem je uništenju s toliko buke pričao neprijatelj. Njihovu primicanju prethodile su vijesti o oslobođenju široke teritorije između rijeka Drine i Bosne, o oslobođenju Srebrenice, Vlasenice, Olova, Kladnja. Naročito gromko odjeknula je vijest o oslobođenju Kladnja, tog »ustaškog Alkazara«, kako su ga krstile ustaške vlasti. Te vijesti unijele su nemir u ozrenski kraj i njegovu okolinu. Nemir je raznoliko zahvatio ljude: četnike i ustaše na jedan, a naše aktiviste i većinu naroda na drugi način. I svako od njih pripremao se da reagira po svome.

FORMIRANJE DRUGOG OZRENSKOG ODREDA I PREGLED NJEGOVOG BORBENOG PUTA

Prvih dana jula 1943. godine, nekako odmah po zauzeću Kladnja, po naređenju druga Tita, krenuo sam sa Štabom 2. proleterske divizije i njenim jedinicama preko Konjuha u dolinu rijeke Spreče i na prostor između Konjuha i Ozrena. Tu, na sektoru između Banovića i Puračića, na prostori Ozrena, između rijeke Krivaje i Spreče, zadržali smo se više od mjesec dana. Cilj je bio da se, uznemiravajući neprijatelja na tom sektoru, istovremeno odmorimo i oporavimo od borbi i pokreta za vrijeme bitaka na Neretvi i Sutjesci i da, po mogućnosti, aktiviramo nove borce u naše jedinice.

Još nismo bili ni izašli iz šuma Konjuha kad nam u susret stiže prva grupa drugova pod vodstvom Mehmedalije Hukića. Bilo je to 6. jula. Sreli su se na Miljkovačkom proplanku s pionirskom četom 2. divizije i donijeli nam dragocjene podatke. Od toga časa, gotovo svakog dana, naročito s Ozrena, počeli su da pristižu najprije pojedinci a poslije sve nove i nove grupe. Među prvima stigla je grupa iz Petrovog Sela. Pored dvadesetak drugih došli su nam Đoko Sešlak, Mićan Pejić, Mako Blagojević, Rađe Radovanović, Milan Stjepanović i Stanko Stojanović Čano. Stigao je i Diko Jakšić, a zatim Miloš Nedić i još neki iz Bočine, Savo Malinović i Pero

Lukić iz Osojnice. Tih dana probili su se do nas Ignjat i Pajko Radojčić i Ignjatova žena Lukijana. A nekoliko dana docnije Simo Lukić, Jovo Mitrović i još neki Suhopoljci i Lipčani. Uz njih je stigao i Dedo Trampić. Pridolaženje boraca nastavilo se. U početku smo ih rasporedili po raznim jedinicama 2. proleterske divizije, s tim da se docnije prikupe u jedan domaći odred, koji je, prema direktivama Vrhovnog štaba, trebalo formirati u ovom kraju.

Na savjetovanju u Štabu 2. proleterske divizije, koje je održano 20. jula, a kome je u ime Vrhovnog štaba prisustvovao i drug Moša Pijade, riješeno je da se ponovo formira Ozrenski partizanski odred. Odred je formiran već sutradan, 21. jula. Istovremeno je bila formirana i Komanda slobodnog područja Ozren. Za vršioca dužnosti komandanta odreda i područja bio je postavljen Mehmedalija Hukić, a za političkog komesara Miloš Nedić.

Iako je komandant 2. proleterske divizije obećao da će odmah po formiranju Ozrenskog odreda povući borce koji su bili raspoređeni po raznim jedinicama, to povlačenje nije izvršeno nikad, osim u nekoliko slučajeva: od skoro 120 boraca, koliko ih je bilo raspoređeno po jedinicama 2. divizije, vraćeno je svega nekoliko njih, i to uglavnom ranjenici.

Od strane Vrhovnog štaba bio sam dodijeljen Štabu 2. proleterske divizije, kao poznavalac terena i prilika u istočnoj Bosni. Uz njega sam ostao do onog savjetovanja na kome je formiran Ozrenski odred. Za to vrijeme jedinice 2. proleterske divizije izvršile su niz uspješnih akcija. Već prvih dana bila su minirana sva postrojenja i obustavljen rad u Banovičkom rudarskom bazenu. Polovinom jula jedinice 2. dalmatinske brigade, pod komandom Save Drljevića, vodile su borbe s ozrenskim četnicima i u jednom navratu zauzele Maglaj. Teške borbe vođene su 20. jula na prostoru Tumare — G. Brijesnica — Čevaljuša protiv jakih formacija 7. SS divizije.

Bojeći se napada na Tuzlu, Nijemci su pokušali ispad s tenkovima u pravcu Banovića. Međutim, tu se proslavio protivkolac 2. proleterske brigade. To je bio onaj jedini top koji njegova brigada, i pored naređenja

Vrhovnog štaba, nije zakopala na Zelengori, nego ga je, na svoju odgovornost, iznijela iz bitke na Sutjesci. Kod sela Poljica, zakamufliran u kukuruzima, on je dočekaо njemačke tenkove, dva uništio a ostale vratio. Noću 1. avgusta zauzela je 2. proleterska brigada Puračić.

Tih dana, zahvaljujući našoj obavještanoj službi i nekim ljudima iz ozrenskih sela, a napose zahvaljujući Mehmedaliji Hukiću, palo je u naše ruke nekoliko poznatih zlikovaca, među kojima zloglasni komandant bandi Hadžiefendićeve legije: Zaim Kapetanović, zvani Kapetanče, i Zećir Herić, zvani Majčin. Bili su izvedeni pred vojni sud i strijeljani.

Međutim, ja nisam do kraja ostao na tom sektoru. Negdje u drugoj polovini jula, naredjenjem Vrhovnog štaba, formiran je Štab 1. bosanskog korpusa. Pored komandanta Koste Nađa i komesara Vlade Popovića, u štab smo ušli: za načelnika štaba dotadašnji načelnik štaba 2. divizije Jovo Vukotić, a za zamjenika komandanta ja. Istovremeno je stiglo naredjenje da se Jovo i ja javimo Vrhovnom štabu radi daljih direktiva. Druga Tita i Vrhovni štab našli smo u selu Vijaki. Upravo su se spremali da krenu za centralnu Bosnu. U Italiji je bio nastao lom, smijenjen je Musolini, kapitulacija Italije bila je pitanje dana. Potrebno je bilo primaći se zapadnim krajevima i granicama.

Direktivne koje smo dobili bile su da Jovo Vukotić i ja sa grupom rukovodećih drugova hitno krenemo preko Šekovića i Birča za Majevicu i tu pomognemo formiranju 17. istočnobosanske i 16. vojvođanske divizije, a zatim budemo spremni da s jedinicama jedne od tih divizija smijenimo jedinice 2. proleterske divizije i ovoj diviziji omogućimo da što prije krene prema Crnoj Gori.

Tako se desilo da sam uskoro po formiranju Ozrenskog odreda krenuo s Jovom na Majevicu i u Semberiju. Novo naredjenje Vrhovnog štaba nismo dugo čekali. Javili su nam da s jedinicama 17. divizije odmah krenemo prema Ozrenu. Trebalo je jedinice 2. proleterske divizije osloboditi i rasteretiti od svega što bi im ometalo brz pokret prema Crnoj Gori. Radilo se na prvom mjestu o preuzimanju bolnice, rekonvalescenata, nekih starijih

drugova, grupe glumaca itd. Na Ozren smo se prebacili na odsjeku između Dubošnice i Petrovog Sela.

Već prvog dana saznao sam novosti o Ozrenskom odredu. On je za tih dvadesetak dana moga odsustva narastao na oko pedeset boraca i izvršio niz zadataka učestvujući u raznim akcijama 2. proleterske divizije. Saznao sam i neke pojedinosti o prvim njegovim žrtvama. U grupi koja je stigla s Mehmedalijom Hukićem bili su teže ranjeni Ahmet Hukić (brat Mehmedalijin) i Rašid Murgić. Poginuo je Mustafa Muradbašić. On se u borbi zatekao uz protivkolac 2. brigade kad su nastupili njemački tenkovi prema Poljicu. Ranjen u prvoj borbi, pao je u ruke neprijatelju. Nijemci su ga dotukli i bacili u Spreču. Našli su ga njegovi suseljani baš u njegovom selu Dubošnici, gdje se zakačio za branu mlina.

U to vrijeme situacija se i u predjelu Turije i Puračića izmijenila, jer je prisustvo naših jačih jedinica, najprije Druge proleterske divizije, a zatim i sve organizovaniji i snažniji rad i djelovanje partijskih radnika i aktivista NOP-a dovelo do značajnih promjena u političkoj situaciji, i to u našu korist. Tada su, naime, formirani i prvi narodnooslobodilački odbori u Turiji, Prokosovićima i Puračiću.

Interesantan je slučaj Ande Radojčić. Cvijetinovi žandari su natrapali na vezu preko koje su se prebacivali k nama ljudi o kojima sam govorio. Tom prilikom uhvatili su Anđu, ženu strijeljanog Rade Radojčića, brata Ignjatova, a sestru pokojnog Bogdana Gavrića. Mučili su je da im oda veze i baze lipačkih i suhopoljskih drugova. »Vi tražite« — rekla im je ona — »da vam odam drugove. Zar da odam vama koji ste ubili onakvog čovjeka kao što je bio moj Rade? Nikad vi ništa od mene nećete saznati, a eto vaših pušaka, a evo mojih prsa, pa pucajte.« Ubili su je i ostavili голу na putu. Još od prvih dana ustanka, ta hrabra žena se nije bojala da — i pored svih opasnosti — preko Trebave ode u Doboj da bi nam prenijela neki izvještaj ili donijela lijekove i drugi materijal koji su nam otud slali. Po svojoj hrabrosti i odlučnosti nije zaostajala ni za svojim bratom, ni za svojim mužem.

Na ozrenskoj strani 17. divizija se zadržala svega nekoliko dana. Već pred veče 27. avgusta izdato je naređenje za pokret prema Srebreniku. Sjećam se dobre te noći. Pošto su prethodnice minirale prugu i osigurale nas od oklopnog voza i iznenađenja, prešli smo bez borbe Spreču, prugu i cestu i u zoru izbili na prve obronke Majevice. Zastao sam posmatrajući kolonu koja je prolazila. Tražio sam očima Ozrenski odred. Nije ga u koloni bilo. Počeo sam da se raspitujem, ali mi niko ništa o njemu nije znao reći. Greškom ili nemarnošću nekog (iz Štaba divizije, njih o pokretu niko nije obavijestio. Stigli su nas oko 10 sati prije podne, pošto su se probili za nama.

Mehmedalija Hukić u svojoj izjavi kaže da se Odred noću 27/28. avgusta nalazio u Stuparima, na isturenom položaju prema Cvijetinovim četnicima. Borci su spavali spokojno, jer su tu bile brigade i štab divizije. Ali kad su se probudili nigdje nikog nije bilo. Kad su htjeli da krenu naiđe neki seljak koji je te noći vodio partizane preko Spreče, te ih on povede. Tek što izbiše do Krtove sustigoše ih četnici i pođoše za njima pripucavajući. Ostavili su ih tek kad su prešli Spreču i zamakli u kukuruze.

Odred je na pruzi razbio jednu grupu od 100 domobrana koji su je opravljali, a na cesti zarobio dva žandara i jednog čovjeka iz muslimanske milicije.

Nekoliko dana poslije toga Odred je dobio od Štaba 17. divizije zadatak da likvidira ustaško uporište u selu Straži i žandarmerijsku stanicu u Jasenici. Posao je obavljen u toku jedne noći. Najprije je svršeno s uporištem u Straži. Tu je zaplijenjeno 30—40 pušaka. Odred je zatim krenuo dalje i prije zore bez borbe razoružao 18 žandara iznenađenih u žandarmerijskoj stanici u Jasenici. Poslije ovih akcija prebačen je na Trebavu, gdje je imao zadatak da sa 15. majevičkom brigadom sačeka Štab 1. bosanskog korpusa i obezbijedi mu prebacivanje preko rijeke Bosne.

Noću 15/16. septembra stigli su drugovi Košta i Vlado u pratnji 2. krajiške brigade. Slijedećeg dana, na savjetovanju u selu Osječanima, riješeno je da 2. krajiška uđe u sastav 17. divizije, a Ozrenski odred da se

privremeno priključi toj brigadi kao njen 5. bataljon. Tih dana sam ih češće viđao. Borci su bili svježiji, od-morni i odlično opremljeni. Pridošlo im je bilo prilično novih boraca Trebavljana, pa i s Ozrena, među kojima Dušan Đurić, Dušan Mišić, Miloje Petrović i još neki mladići. Borci su bili raspoređeni u dvije čete.

Tih dana, kad je Ozrenski odred bio pridodat 2. kra-jiškoj brigadi, bili smo obaviješteni da su s Ozrena, uz pomoć njemačkih i ustaških vlasti, prebačene neke čet-ničke snage, koje su zajedno s razbijenim trebavskim četnicima zaposjele Ciganište i Becanj. Štab 2. brigade je uputio Ozrenski odred i jedan svoj bataljon da likvi-diraju tu četničku grupu. Štab je smatrao da će to oni lako učiniti. Međutim, ispostavilo se da su tu grupisane četničke snage bile jače nego što se pretpostavljalo. Bilo je to 22. septembra. Slijedećeg dana, po naređenju Štaba 17. istočnobosanske divizije, krenula je na taj zadatak cijela brigada. Tripud su Krajišnici i Ozrenski jurišem za-uzimali rovove i svaki put bili protivnapadom vraćeni. Nijemci, bojeći se valjda da ćemo napasti Doboju, po-mogli su svestrano ovu četničku grupu, dovlačeći čak zeničke i još neke četnike i tukući artiljerijom naše po-ložaje.

Ali pred Štabom korpusa su bili drugi, krupniji zadaci, za koje se trebalo pripremiti. U toku septembra 16. vojvođanska divizija je oslobodila Bijeljenu, Vlase-nicu i Zvornik, a 17. divizija je u vremenu od 7. do 15. septembra oslobodila Modriču, Gradačac i Bosanski Šamac. Time su bili stvoreni uslovi za napad na Tuzlu — najveći neprijateljski garnizon u istočnoj Bosni. (U širem rejonu Tuzle nalazile su se neprijateljske snage jačine oko jedne divizije.) Morali smo pomjeriti snage u tom smjeru. Štab 17. divizije, ne želeći da troši snage na sporednim pravcima, naredio je prebacivanje Krajiš-nika i Ozrenaca na sektor Gračanice, s tim što je Ozren-ski odred još iste noći, 23. septembra, trebalo da uče-stvuje u napadu na Gračanicu i da sruši dva mosta iz-među Karanovca i Gračanice. Kako je izgubio mnogo vremena u prebacivanju, to je na zadatak stigao u sva-nuće. Uspio je da sruši samo jedan most od 30 metara.

a već iste večeri napao je željezničku prugu između Kakmuža i Karanovca i srušio jedan teretni voz.

Međutim, i ovog puta ustašama i Nijemcima došli su u pomoć četnici. Oko podne 25. septembra jake četničke snage prešle su Spreču. Prilaze Gračanici štítili su Ozrenci i Krajišnici. Borba je trajala cio dan. Četnici su zapalili suhu travu i lišće ne bi li pokrenuli Odred. U toku noći on se morao povući s Hurija, jer je bio obuhvaćen jakim četničkim snagama. One su mu s lijevog krila zašle u pozadinu, prodirući preko Orahovice, koju niko nije branio.

U svojoj pismenoj izjavi o ovim borbama komandant Ozrenskog partizanskog odreda kaže da im se pred samo povlačenje pojavilo iza leđa nekoliko dječaka, koji su htjeli u partizane, ali da su ih odbili jer su bili suviše mladi. U tom je stiglo i naređenje da se Ozrenski odred povuče prema Sokolu. Međutim, pred zoru ovi dječaci se uvukoše u kolonu i pođoše sa ostalim borcima. Bila su to braća Neno i Miloš Nedić, Fadil Fazlagić i još neki.

Takvih slučajeva bilo je tih dana mnogo. Sjećam se da su se istovremeno jednoj našoj jedinici priključila i tri brata Erbežnika. Ranije sam pomenuo da su već poslije prvog mjeseca okupacije Nijemci prebacili u ozrenska sela priličan broj slovenačkih porodica koje su raseljavali iz okoline Maribora. Njih su naselili u kuće onih Srba seljaka koji su u to vrijeme zajedno s porodicama bili otjerani u logore ili protjerani u Srbiju. Te slovenačke porodice, gotovo po pravilu, od prvog su časa pomagale našu borbu. A tri dječaka Erbežnika, pred naše povlačenje s Ozrena, učestvovala su — doduše još ne kao borci — u Sočkovačkoj četi. I njih sam, svu trojicu, vidio tih dana u nekoj jedinici 17. divizije. Dvojica su docnije poginula kao borci jedne brigade 17. divizije.

U zoru 26. septembra pristigla je, kao pojačanje, 15. majevička brigada. Odred je s njenim borcima prešao u protivnapad. Četnici su, uz teške sopstvene gubitke, bili odbačeni preko Spreče.

Ali predaha za Ozrenski odred nije bilo. Štab korpusa je pomjerao snage i prikupljao ih prema Tuzli. O pripremama koje se vrše još niko izvan užeg štaba korpusa nije znao. Odred je bio razmješten oko Rapat-

Ilice kad je njegovom komandantu i komesaru naredeno da se jave u Štab 17. divizije u Srebreniku. Bilo je to 27. septembra. Na okupu je bio sav komandni, kadar 12. brigade 17. divizije. Načelnik Štaba 3. korpusa¹⁶⁷ Jovo Vukotić izložio je okupljenima plan i detalje napada na Tuzlu. Korpus je, zahvaljujući našoj obavještanoj službi, raspolagao veoma podrobnim podacima o rasporedu neprijateljskih jedinica.

Ozrenski odred je dobio zadatak da krene pravcem Brezik — Lisovići — Mezgraja — Breške — Solina, a od Soline u pravcu Brčanske malte (carinarnice) pred Tuzlom.¹⁶⁸ Pokret je počeo 29. septembra naveče. Maršovalo se veoma brzo; vrijeme kretanja je bilo određeno i nije se smjelo kasniti. Odred se pred Breškama sukobio sa žandarima. Nije bilo vremena za taktiziranje: zbrisao ih je u jednom naletu i tako izbio na cestu kod Crnog blata. Zatim je krenuo prema Solini. Stanovnici su primijetili njegovo kretanje, izišli iz kuće i dočekali ga oduševljeno, iznoseći hranu i darujući odijelom slabije obučene borce. Odredu je to dalo nove snage.¹⁶⁹

Magla je bila gusta. Iako je svanjivalo, nije se vidjelo dalje od 5 metara. Odred je prilazio malti. Desno od njega nalazila su se tri bataljona 2. krajiške brigade, a lijevo 4. bataljon. Izviješten od komandanta 2. krajiške brigade da je 6. istočnobosanska brigada zauzela Kreku, odred je krenuo trčećim korakom i izbio na Vizlerovu pecaru i maltu. U malti je zatekao jednog policajca i tri domobrana, koji su se predali bez otpora. Uto je artiljerija počela da briše prostor na kome se nalazio odred. Tukla je kartečom. Prema Gradini, jednoj od glavnih utvrđenih tačaka neprijatelja, koja se nala-

¹⁶⁷ U međuvremenu je Štab 1. bosanskog korpusa preime-novan u Štab 3. korpusa.

¹⁶⁸ Arhiv V.I.I., kut. 1998, reg. br. 9/4; Zbornik, IV, 17, str. 293.
Arhiv V.U., kut. 1998, reg. br. 9/4, str. 16.

žila desno od odreda, jurišali su Krajišnici. Pred odredom je bio Istočni logor.¹⁷⁰

Sjećam se dobro tog dana. U Štabu korpusa pratili smo budno šta se zbiva na prilazima Tuzli.¹⁷¹ Iako su 6. istočnobosanska i 2. krajiška brigada prodrle u dije-love grada, otpor nadmoćnog neprijatelja bio je toliko jak i uporan da smo u toku dana naredili povlačenje, s tim da po padu prvog mraka pređemo u napad. Od-red je druge noći imao zadatak da, napadajući prugom Tuzla—Simin Han, upadne u Istočni logor. Kad je izbio prema logoru, bio je dočekan kartečnom vatrom i va-trom iz minobacača. Borba je vođena na veoma malom odstojanju i trajala je cijelu noć. U zoru se odred mo-
rao povući.¹⁷²

Dvije noći i dva dana upornih borbi za Tuzlu iscrpli su bili u dobroj mjeri sve naše jedinice. Štab korpusa razmatrao je situaciju. Informacije koje smo primili preko naše obavještajne službe i od nekih domobranskih oficira koji su nam se predali — govorile su da je u redovima neprijatelja, a naročito među domobranima, došlo do teške demoralizacije, da je ustaše zahvatila pa-nika i da su jedino Nijemci još uporni. Riješeno je bilo da se treće večeri pređe u istovremen opšti napad. Signal za napad trebalo je da bude crvena raketa ispaljena na Gradini.

Treće noći, 1/2. oktobra, Ozrenski odred je nastu-pao iz pravca Ši Sela. Izgledalo je da neprijatelj pri-prema proboj da bi se izvukao prema Zvoniku. Žaista, poslije ponoći navališe feldžandari. Odred je začas za-robio oko 80 feldžandara i ustaša.

Kad je sa Gradine izbačena ugovorena raketa, Od-red je krenuo u napad i u trku upao u Istočni logor,

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Napad na Tuzlu je počeo 29. septembra. Trebalo je da u napadu učestvuju 16. i 17. divizija i 2. krajiška brigada (u čijem sastavu se nalazio Ozrenski partizanski odred), ali 16. divizija nije stigla da učestvuje u napadu, jer se nalazila oko Bijeljine i Brč-kog i 30. septembra sprečavala 5. puk 3. domobranske brigade da iz Brčkog prodre u Tuzlu (prema djelu Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd, 1962).

^{>2} Arhiv V.I.I., kut. 1998, reg. br. 9/4, str. 17.

gdje se sreo s Krajišnicima. U grad je ušao vodeći sa sobom mnogo više zarobljenika nego što je sam imao boraca.

Odred je prvo vrijeme obezbjeđivao zarobljenički logor. Ali već 3. oktobra dobio je naređenje da krene na Husino. Nijemci su nadirali od Doboja. Cilj im je bio da nas istjeraju iz Tuzle i da oslobode svoj garnizon u Živinicama, kome je prijetilo uništenje. Ozrenski odred je u tom času brojao oko 300 boraca, većinom mladih i neiskusnih. Nijemci su nastupali od Doboja jakom motorizovanom kolonom.¹⁷³ Ulaz u Tuzlu sa zapadne strane trebalo je da štite, na sektoru Husino—Bukinje, 2. krajiška i 6. istočnobosanska brigada. Odred je i ovaj put bio upućen da ojača naše položaje na lijevom krilu 2. krajiške brigade na Husinu.

Cim je stigao na Husino i povezao se s 2. krajiškom, Ozrenski odred je primijetio jaku njemačku borbenu grupu iz pravca Doboja. Mehmedalija Hukić u svojoj pismenoj izjavi ovako opisuje početak borbe sa ovom njemačkom borbenom grupom:

»Doka Sešlak i još neki borci išli su u izviđanje. Međutim, on je bio ranjen, a ranjeni su i neki drugi borci. Onda smo ja i Egić sišli dole da vidimo situaciju. Bilo je nekako sve napregnuto, nekako smo jedva čekali da dođe do tog sukoba. Njemci su bili vrlo oprezni. Međutim, iznenadili su nas tako da smo se jedva izvukli. Dočekao ih je Miloš Maksimović borac Ozrenskog odreda... Oni su tukli iz topčiča i mitraljeza, ali on je uporno štektao svojim mitraljezom. Tako je prvi napad Nijemaca odbijen.«¹⁷⁴

Veoma se dobro sjećam tih borbi od kojih je toliko zavisilo da li ćemo uspjeti da odbranimo tek oslobođenu Tuzlu. Još dok su trajale posljednje borbe za njeno konačno oslobođenje, dogovorili smo se u Štabu korpusa da odem u grad i izvršim pripreme za dolazak i smještaj samog štaba. Bilo je to 2. oktobra poslije podne. U toku večeri vratio sam se u Štab korpusa s izvješta-

¹⁷³ To je bila njemačka borbeno grupa »Fišer« (tri njemačka i jedan domobranski bataljon).

¹⁷⁴ Arhiv V.I.I., kut. 1998, reg. br. 9/4, str. 18.

jem. Kako je za večer 3. oktobra bio zakazan veliki narodni zbor, riješeno je bilo da ja s pomoćnim dijelovima štaba i savezničkom misijom još iste noći pođem u Tuzlu, dok bi Košta, Vlado i Jovo došli u toku slijedećeg dana. Spremili smo se na brzinu. U Tuzlu smo stigli vrlo kasno. Još iste noći uputio sam kola po ostale. Komesar korpusa Vlado Popović stigao je rano prije podne. Očekivali smo dolazak i načelnika štaba Jova Vukotića, dok je komandant korpusa trebalo da stigne pred večer. Međutim, Jovo Vukotić tog dana nije stigao u Tuzlu. Nismo ni znali da je njemačka borbena grupa »Fišer« savladala otpor 15. majevičke brigade i zauzela Gračanicu i Lukovac i da već nadire prema Tuzli. Izvještaj o tome dobili smo tek uveče. Kako ni Štab korpusa nije o tome imao obavještenja, desilo se da je Jovo Vukotić, u pratnji načelnika Štaba 16. vojvodanske divizije Ljubiše Uroševića, sjeo u auto koji smo u Tuzli zaplijenili i krenuo u Tuzlu. U času kad su se primicali Bukinju, pred kola je iz mraka istrčao neki seljak, dajući znak da stanu.

»Drugovi, ne idite dalje, Nijemci su na putu«, rekao je.

Nisu mu povjerovali i čak su ga naružili što širi paniku. Produžili su put. Nisu prošli dvije-tri stotine metara kad ih je zaustavila ubrzana paljba iz neposredne blizine. Ljubiša je odmah pao smrtno pogođen. Jovo Vukotić, iako ranjen na sedam mjesta, smogao je još toliko snage da iskoči iz kola u neke kukuruze i sjuri se do nekog potoka. Tu je pao i duže ležao u polusvijesti. U toku noći s mukom se pridigao i pred zoru stigao do neke naše jedinice. O tome mi je docnije pričao:

»Kad nas je onaj seljak zaustavio, nisam mu povjeroval. Cijelog tog dana nisam čuo niotkud pucnjave. Mislio sam: da su Nijemci prodrli, čulo bi se bar nešto. Eto, to me prevarilo.«

Tako se desilo da smo se, od Štaba korpusa, u času prodora ove snažne njemačke grupacije našli u Tuzli samo komesar i ja.

Poslije kraćeg savjetovanja sa Štabom 17. divizije brzo je organizovana odbrana. Glavni teret ponijeli su 6. proleterska istočnobosanska brigada, 2. krajiška bri-

gada i Ozrenski partizanski odred. Srećom, još u toku noći njihovi redovi su popunjeni novim borcima, omladinom i radnicima koji su, pravo s velikog narodnog zbora, održanog te večeri, krenuli da brane svoj grad.

I pored gubitaka Ozrenski odred je u toku ovih borbi i neposredno poslije njih brojno narastao.¹⁷⁵ Novi, neiskusni borci nisu htjeli da zaostanu za starim borcima. Htjeli su da i oni što prije nešto učine i doprinesu. Zato su njihove žrtve i bile veće. Neki od njih su pali već u prvim časovima borbe.

Obrana Tuzle uspješno je završena 6. i 7. oktobra. Neprijatelj se u neredu povlačio prema Doboju, ostavljajući oko puta motorizaciju i komoru. Poraz i veliki gubici koje su tom prilikom imali prisilili su njemačku i domobransko-ustašku komandu da nas neko vrijeme ostave na miru.

Prema našim dokumentima, u borbama za Tuzlu zarobljeno je 2 174 neprijateljska oficira i vojnika, među kojima i jedan general, a poginulo je 655 neprijateljskih oficira i vojnika. Zaplijenjeno je 1 910 pušaka, 102 puškomitraljeza, 24 teška mitraljeza, 6 teških bacača mina, 25 topova raznih kalibara, 8 radio-stanica, oko 20 vagona municije i ostale ratne spreme i naoružanja.

Za ovaj veliki uspjeh, Štab korpusa je, između ostalih jedinica, pohvalio i Ozrenski partizanski odred.¹⁷⁶

Predah poslije ovih borbi dobro je došao Ozrenskom odredu da se organizaciono učvrsti i pripremi za dalje borbe. Kako je dotadanji vršilac dužnosti komandanta odreda Mchmedalija Hukić bio povučen na politički rad na terenu Puračića i Banovića, to smo u Štabu korpusa riješili da za komandanta postavimo Ignjata Radojčića, a za političkog komesara Simu Lukića, stare i oprobane ozrenske borce.

Odred je tih dana, u oktobru, krstarilo ozrenskim krajem. Od 10. do 13. oktobra nalazio se zajedno sa I. majevičkom brigadom na prostoriji Katanići — Vasiljevići — Mičijevići — Tumare, a 14. oktobra se, radi uništenja četnika u ozrenskom kraju, prebacio na pro-

¹⁷⁵ Zbornik, IV, 18, str. 269.

¹⁷⁶ Isto, str. 29 i 166.

storiju V. Ostrvica — Gostilj — Petrovići — Sirova glava, gdje se nalazila i 6. bosanska brigada. Ovdje je imao da napada željezničke pruge i ostale komunikacije na pravcima Doboj — Zavidovići i Doboj — Gračanica.¹⁷⁷

Petnaestog oktobra, kada je počeo opšti napad 17. divizije na neprijatelja u dolinama rijeke Bosne i Spreče, Ozrenski partizanski odred je zajedno sa 6. bosanskom brigadom, nastupajući kroz Ozren, izbio u Konopljište, zaselak sela Boljanića, odakle su se četnici povukli bez otpora. Slijedećeg dana je oko 50 četnika prišlo odredu, a priličan broj ih je prišao ostalim jedinicama 17. divizije. Za 17. oktobar bili su zakazani narodni zborovi u selima Boljaniću, Tekućici i Osojnici. Očekivalo se da poslije ovih zborova priđe odredu veliki broj četnika, upravo da se Ozrenski četnički odred rasturi. Međutim, 17. oktobra je 17. divizija morala hitno orijentirati svoje snage ka Varešu, radi napada na ovaj neprijateljski garnizon, a odredu je naređeno da ostane na sektoru Ozrena,¹⁷⁸ oko Podsijelova. U to vrijeme odred je brojao oko 350 naoružanih boraca i oko 40 boraca bez oružja. Osamnaestog oktobra on je stigao u Podsijelovo.

Krajem oktobra — dakle, nešto prije našeg povlačenja iz Tuzle — bio sam pozvat da se što prije javim u Vrhovni štab. Pripremalo se II zasijedanje AVNOJ-a čiji sam član bio. Pred polazak obišao sam Ozrenski odred. U njegovom sastavu bila su dva bataljona. Prvim je komandovao Vojo Lazarević, a komesar je bio Braco Mišanović. Za komandanta 2. bataljona upravo je bio postavljen Mehmedalija Hukić, koga su sa tuzlanskog terena vratili u odred, a za komesara Diko Jakšić. Bila je to solidna vojna jedinica s kojom je 3. korpus mogao ozbiljno računati.

Poslije odlaska 17. divizije prema Varešu, četnici su ponovo digli glave i zaveli teror. Zbog toga Ozrenskom odredu niko više nije smio prići. Odred je 20. oktobra napala jedna grupa od 700—800 četnika, te se on morao povući ka Turiji, ali je poslije žestoke borbe morao

¹⁷⁷ Isto, str. 403 i 404.

¹⁷⁸ Isto, str. 240 i 326.

napustiti i ovo selo i povući se u **Prokosović**. **Tom** priklikom u Turiji je poginuo Meho Tubić, stari sindikalni radnik i komunista iz Lukavca, koji je, nakon hapšenja i bjekstva iz zatvora stupio u Šestu istočnobosansku proletersku brigadu, a zatim došao na ozrensko područje kao partijski aktivista. Odred je 23. oktobra, po naređenju Štaba 3. korpusa, stavljen pod komandu 18. hrvatske brigade sa zadatkom da drži položaje od Turije, koju su naše snage u međuvremenu povratile, pa do sela Seone. Na ovim položajima, zatvarajući pravac Doboju —Tuzla, on je ostao sve do 11. novembra. Za to vrijeme on je održavao po selima zborove i konferencije i pomagao uspostavljanje narodnooslobodilačkih odbora. U odred je tada dobrovoljno pristupilo oko 60 boraca, dok ih je oko 60 bilo mobilisano. Pored brojnog jačanja radilo se i na njegovom vojničkom i političkom organizovanju. Na bolničkom kursu, organizovanom pri Štabu odreda, nekoliko drugarica je osposobljeno za bolničarke po četama. Radilo se i na osposobljavanju komandnog i političkog kadra, kao i na vojnostručnom uzdizanju boraca. Održavani su i analfabetski tečajevi.¹⁷⁹

Po selima je organizovana narodna vlast, vršena je kontrola sječe šume, a dijeljena je i so narodu.

Jedanaestog novembra, zbog dolaska njemačkih snaga u Tuzlu, Ozrenski odred se povukao prema Živinicama.

Krajem novembra došlo je kod Živinica do okršaja s jačim njemačkim snagama koje su nastupale iz Tuzle prema Kladrju. U tim borbama, pored jedinica 17. divizije, učestvovao je i Ozrenski odred. Na sektoru Tuzle Nijemci su koncentrisali krupne snage. U stvari, već borbe koje su dovele do napuštanja Tuzle, a naročito one koje su Nijemci vodili po istočnoj Bosni u decembru 1943. godine, bile su početak takozvane šeste neprijateljske ofanzive — operacije »Kugelblic« (Kugelblitz). Za razliku od ranijih sličnih poduhvata, Nijemci su sad primijenili drugu taktiku. Operacije su trajale skoro tri mjeseca i zahvatile skoro sve krajeve Jugoslavije. U

¹⁷⁹ Isto, str. 241, 242.

sklop tih borbi ulazila je i ova krajem novembra. Pa ipak, te borbe nisu predstavljale ništa značajno prema onom što je uskoro imalo da dođe.

Odred se nalazilo u Turiji kad mu je, 21. decembra, naređeno da, zajedno sa dijelovima 6. brigade, zatvara pravce prema ozrenskim četnicima¹⁸⁰ i da prikuplja podatke o stanju kod neprijatelja u dolini Spreče. Odred je »čistio«¹⁸⁰ prostor između Spreče i Ozrena, a 6. bosanska brigada vrh i južne padine. Ranjenike i bolesne, većinom tifusare, po naređenju Štaba korpusa, ostavio je u Turiji, gdje ih je preuzela bolnica 17. divizije.

Tih dana u predjelu Omazići — Banovići Odredu se priključila i grupa vojnopozadinskih i političkih radnika iz komandi mjesta Puračić — Lukavac, koja je nakon povlačenja ispred njemačkih snaga, djelovala jedno vrijeme kao zajednička komanda za oba područja.

Odred je sljedećeg jutra krenuo u dvije kolone i, bez većih napora, razbio četnike, napredujući preko Milina Sela i Komara. U toku sljedećeg dana prešao je na čišćenje Petrovog Sela, Kakmuža, Karanovca i uveče stigao u Boljanić, u kome se dotad nalazio štab Cvijetina Todića.

Odred je brzo napredovao. Četnici nisu pružali neki jači otpor. Odstupali su. Odred se ulogorio u Boljaniću, s ciljem da se borci malo odmore radi dalje akcije. Ali negdje oko pola noći stiže mu kurir s naređenjem da hitno krene na Brezike. Već sutradan, 24. decembra, Ozrenski odred je upao u gužvu iz koje nije izlazio sve do kraja šeste neprijateljske ofanzive, koja je tada bila u punom jeku.¹⁸¹

Odred je u Brezicima zatekao samo pojedince koji su zaostali iza svojih jedinica. Od njih je saznao da su 6-ta i još neka brigada otišle u pravcu Krivaje. Čula se pucnjava iz pravca Milina Sela, gdje je vodila borbu 17. hrvatska brigada. Ova brigada se povlačila pred Nijemcima, koji su nastupali u više kolona. Zatim je Ozrenski odred krenuo ubrzanim maršem preko Mičijevića

¹⁸⁰ Zbornik, IV, 20, str. 418.

¹⁸¹ Arhiv V.I.I., kut. 1998, reg. br. 9/4, str. 21.

prema Omerovoj vodi, s ciljem da mimoide isturene vrhove njemačkih nastupajućih kolona, jer se 18. hrvatska brigada brzo povlačila, povremeno zadržavajući Nijemce. Odred se žurio da se priključi ostalim našim snagama prije nego što bi ga Nijemci odsjekli.¹⁸²

»Baš sam ja bio na čelu kolone« — piše u svojoj izjavi Mehmedalija Hukić — »kada smo izbili iz jedne uvale na Omerovu vodu, odjednom vidim preda me Čerkezi. Ja sam skočio sa konja, a on onako osedlan pošao pravo njima. Jedino sam imao vremena da opalim jedan ratal iz mašinke. Tad se je čitav odred izvukao gore, vidjeli smo da smo opkoljeni. To je bilo pred veče 24. decembra. Sto je još gore, jedna četa koja je bila zadnja ostala je odsječena od nas... Nijemci nisu vršili napade... Mi smo vijećali šta da radimo. Rekli smo još ranije da je naš pravac Ritmica... Citava kolona je prolazila pored njemačkih vatri na 30—40 metara, a ni puška nije opaljena... Mi smo prošli sve te vatre i izbili na Orahovicu i spustili se dole u Donju Orahovicu... Mislili smo da smo taman izbjegli sve njemačke kolone i tu počeli da doručkujemo, kad dotrča iz zaseoka Mujagića jedan seljak i kaže: »Šta radite tu, znate li da je u Mujagićima glavna njemačka komanda. Kupite se i bježite odavde«. Mi smo odmah krenuli uz brdo na Gornje Jaruške, prema Vjencu. Taman kad smo pošli primjetili smo jednu njemačku kolonu, koja je saznala za nas i pošla s boka da nas opaše. Sa nekoliko mitraljeza zaustavili smo tu kolonu i Nijemci su se Dovukli.«¹⁸³

Glavnine naših snaga na ovom sektoru nije bilo. Tražeći je, Ozrenski odred je krenuo prema Ribnici, gdje je stigao oko ponoći 26/27. decembra. Tu je boravila neka krajiška jedinica, snabdijela se hranom i otišla još u toku dana. U Ribnici se nalazio načelnik štaba i dio boraca 1. južnomoravske brigade, koja je tih dana teško stradala i u borbi izgubila svoga komandanta Predraga Markovića Alimpija. Tog dana stigla je u Ozrenski odred i zaostala četa, zajedno s komandantom odreda Ignjatom Radojčićem. Oni su se probili preko Turije.

Ignjat je, pored svoje žene borca, sa sobom doveo i svoju šestogodišnju kćerku. Nije smio da je ostavi u

¹⁸² Isto, str. 22.

¹⁸³ Isto, str. 22, 23.

Lipcu, bojeći se da je četnici ne ubiju. Dijete je bilo premoreno i skoro promrzlo od zime. A odred je morao dalje preko zavijanog Konjuha. Na prolasku kroz muslimansko selo Podaštrić, Hukić priđe jednom vojniku muslimanske milicije. Zvao se Alija Kurtić. Poznavali su ga neki iz Odreda. Hukić mu reče:

»Slušaj, znam da ste poštene ljudi. Imamo ovdje jedno srpsko dijete. Ne možemo ga dalje sa sobom voditi. Vidiš kakav je snijeg i zima. Neka to bude dijete tvoje sestre ili nekog tvog rođaka. Učini sve što možeš. Ali djetetu se ne smije zlo dogoditi. Učini to, a mi ti nećemo zaboraviti.«

Pristao je odmah. Poslije nekoliko mjeseci dijete je živo i zdravo stiglo roditeljima.

Odred je zatim krenuo preko Konjuha. Borci su bili gladni. Snijeg je bio dubok do iznad pojasa. Na svakih 100—200 metara mijenjala se četa koja je išla naprijed i pravila prtinu. U pokretu smrzavao se svaki čas poneko. To je zadavalo više gubitaka i muke nego sve drugo.

Maršovalo se pravcem Repnik — Mrljevići — Zeleboj — Bošnjevac. Kad je Odred izbio u Željavu, selo je bilo skoro pusto. Negdje oko podne pojavila se jedna kolona u domobranskim uniformama. Bio je to bataljon 18. hrvatske brigade, jedini njen bataljon koji je ostao poslije teških borbi koje je ona izdržala tih dana. To je bila prva potpuna partizanska jedinica koju je Odred sreo poslije probijanja sa Ozrena. Zatim je Odred krenuo prema selu Pribitkovićima, smatrajući da će konačno uspostaviti vezu sa 6. brigadom, za koju se čulo da je tim pravcem prošla.

Prvog januara 1944. godine Odred je izbio ponovo u zaselak kod Jarušaka, a 4. januara vodio je borbe sa zelenim kadrom i legijom iz Pribitkovića. Odred se morao povući. Petog januara krenuo je pravcem Banovići — Podgorje — Hrvati, prema Zeleboju. U selima Nasubašićima i Mrljevićima vodio je borbu sa Nijemcima (oko jedne čete), natjeravši ih da se povuku iz ovih sela.¹⁸⁴

ik⁴ Isto, str. 24 i 25.

Odred se povukao preko Ravnog bora prema Brnjicu. U selu se nalazila grupa četnika s kojima nijedna naša partizanska jedinica nikad nije imala sukoba. Bio je to neke vrste srpski zeleni kadar koji nas je uvijek dočekivao i pomagao kako je mogao. Iz njihova sela nikad nijedna puška nije na nas pukla. U selu su se nalazila i dva ranjena partizana koje su oni prihvatili i liječili. Jedan od njih bio je Vlado Moćević iz Tuzle. Pošto se odmorio, odred je 8. januara krenuo prema selu Gračanici da bi se preko njega prebacio u Birač.

Gračanica je bila gotovo bez i jednog muškarca. Svi su bili u zelenom kadru. Mi smo s tim zelenim kadrom već imali posla, zato je naređeno da se izvrši реквизиција stoke i hrane. Još istog dana Odred je primio pismo iz sela Vukovija. Tražili su da se odmah povuče, inače će ga napasti.¹⁸⁵ Hukić o tome piše:

»Mi smo odgovorili da se nećemo povući a ako nas napadnu da ćemo zapaliti kuću njihovog komandanta. Po podne toga dana u streljačkom stroju na širokom frontu krenuli su na nas. Čim smo to vidjeli zapalili smo odmah jednu kuću, a zatim još nekoliko... Poslije smo ih pustili blizu i navalili brzim paljbom. Oni su se povukli, a imali su i gubitaka. Poslije je opet došlo jedno pismo u kome kažu da će nas, ako se ne povučemo, napasti sa još većim snagama. Mi smo im odgovorili da ćemo zapaliti još dva puta toliko kuća. Do napada nije došlo..

Devetog januara Odred je stigao u Šekoviće, gdje se zadržao sve do 14. januara.

Ovih nekoliko događaja iz takozvane šeste ofanzive mislim da jasno govore o tome kako se ona razvijala. I Rudi Petovar, u svojoj knjizi o 6. proleterskoj brigadi, piše:

»U ovoj ofanzivi neprijatelj je izmijenio svoju taktiku, prilagodivši je teško prolaznom, planinskom zemljištu. Veliki broj kolona prošarao je planinske predjele Romanije, zeničkog kraja, Ozrena, Birča i Krivaje, nastojeći da naše snage nabaci na planinu Konjuh i prema r. Bosni i

¹⁸⁵ Isto, str. 25.

¹⁸⁶ Isto, str. 26.

tamo ih opkoli i uništi. Toj njihovoj taktici naše snage su se suprotstavile na taj način što su djelovale dekoncentrisano, zabacivale se u pozadinu neprijatelja, uništavajući pritom njegove dijelove koji su ostali usamljeni i nepotpomognuti uslijed teško prohodnog zemljišta, velikog snijega i slabih veza.«¹⁸⁷

Na žalost, ta ofanziva je imala teških posljedica i za naše jedinice. Po oslobođenju Tuzle priliv boraca bio je toliko masovan da su gotovo sve jedinice više nego udvostručile svoje brojno stanje. Još u Tuzli bila je formirana i 27. istočnobosanska divizija. Ali su jedinice, upravo uslijed toga, bile nedovoljno sređene i pripremljene za tegobe koje je sobom donijela ova ofanziva. Osim toga, poslije napuštanja Tuzle, uz jedinice je krenuo veliki broj izbjeglica, starijeg svijeta, pa čak i djece, zatim drugova iz raznih pozadinskih ustanova, jer je nova taktika neprijatelja otežavala njihov opstanak na terenu. Sve to činilo je jedinice manje pokretnim i iscrpljivalo njihovu snagu, povećavajući gubitke.

Neprijateljska propaganda je kroz cijelo to vrijeme nastojala da prikaže kako su ovom ofanzivom uništene naše snage u istočnoj Bosni. Tu su se, putem štampe, radija, letaka i si., navodile fantastične bajke o mrtvima i zarobljenima i o zaplijenjenom materijalu.

Međutim, već polovinom januara 1944. godine 3. korpus je preduzeo napad na Tuzlu. Kako je neprijatelj u to vrijeme bio prilično razvukao svoje snage, a neka obavještenja su govorila da je u Tuzli ostao garnizon manji nego inače, očekivao se uspjeh. U napadu je uzeo učešća i Ozrenski partizanski odred, u sastavu južne kolone (dvije brigade 17. divizije i jedna brigada 27. divizije). Prema zapovijesti Štaba 17. divizije, 6. bosanska brigada i Ozrenski partizanski odred imali su da izvrše napad pravcem Bašigovci — Živinice — Pasci — Kat. Dubrava — Husino — Kreka — Tuzla, s tim da se poslije oslobođenja Tuzle Ozrenski partizanski odred, zajedno sa 15. majevičkom brigadom, prebaci pravcem Tu-

¹⁸⁷ Rudi Petovar: Šesta proleterska istočnobosanska brigada, Beograd 1951, str. 270.

zla — Bukinje — Puračić — Milino Selo — Devetak na prostoriju sela Sižja i Krtove, radi rušenja pruge i uništenja četnika.¹⁸⁸

Naređenje da Ozrenski odred krene iz Birča u Bošigovce primljeno je 14. januara. U Bošigovcima je održano savjetovanje kome su prisustvovali komandanti i komesari jedinica. Tu su jedinicama dati zadaci.

Ozrenski odred je dobio zadatak da krene pravcem Zivinice — Pasci — Kreka. Zadatak je bio da se 16. januara u 20 sati izvrši opšti napad. Desno od Ozrenskog odreda bila je 6. brigada. Drugi bataljon Ozrenskog odreda je napadao Kužiće, gdje je bio jedan bunker. Nijemci su tako bili iznenađeni da je bunker za nepunih 5 minuta bio u našim rukama. Oko 10 sati Odred je već bio u Kreki. Prodro je u elektrocentralu i zapalio je, te je Tuzla ostala u mraku. Međutim, iako se primicala ponoć, nigdje se s drugih strana nije čula pucnjava, te su Nijemci, kao i one snage što su branile Tuzlu, usmjerili svu artiljerijsku vatru na Ozrenski odred i 6. brigadu.¹⁸⁹

Tek poslije ponoći čula se pucnjava s nekih drugih sektora. Odred se u zoru morao povući na brda iznad same Kreke. Tu su ga u toku dana napadali tenkovima i bornim kolima, ali bez veće štete.

Napad na Tuzlu se produžio sve do podne 20. januara.

U Ozrenskom odredu je shvaćeno da treba prodrijeti što dublje u grad. Kreka je bila cijelo to vrijeme u našim rukama. Prodiralo se i preko Jale. Išlo bi se i dalje, ali je postojala opasnost da Odred bude odsječen. Nijemci su kod stare željezničke stanice imali jedan tenk koji im je služio kao bunker; nešto dalje bio je još jedan. Pred Odredom je bila i jedna jaka domobranska jedinica. Odred u ovim borbama nije imao nekih naročitih gubitaka, izuzev prve noći.

Dvadesetog januara stiglo je naređenje da Ozrenski odred hitno krene u selo Dubrave, pošto su jake nje-

¹⁸⁸ Zbornik, IV, 21, str. 200 i 245.

¹⁸⁹ Arhiv V.I.I., kut. 1998, reg. br. 9/4, str. 27.

mačke jedinice nadirale od Zvornika u pomoć Tuzli.¹⁹⁰
Evo šta o tome kaže Mehmedalija Hukić:

»Ja sam očekivao da ćemo krenuti preko Spreče još iste večeri, a ne da ostanemo na tom prostoru, jer smo se tu upravo postavili ispred te jake jedinice koja ide od Zvornika. Međutim, palo je naređenje da ostanemo do ujutro a da ćemo tada dobiti naređenje kuda treba da krenemo. Ujutro oko 8 sati dobili smo naređenje da krenemo. Svi ispred nas su već krenuli. Mi smo krenuli zadnji. Taman kad smo krenuli iz Dubrava, vidimo masu ljudi i žena koji idu iz Vukovija. Meni je bilo sumnjivo što toliki narod bježi. Niko nije htjeo da kaže šta je u pitanju...

Mi smo ulazili u Vukovije i čujemo negdje naprijed, možda na jedno 2 kilometra, vode se borbe. Lijevo od nas je bila 6. brigada. Čuli smo bacač, a zatim mitraljez, koji je ranio jednog našeg borca. Poče učestala vatra. Mi smo polijegali, kad čujemo da neko viče sa brda lijevo od nas:

»Ozrenci — jurišajte, neprijatelj bježi«. Ne znam, čini mi se da je to bio Miloš Žekić komandant 6. brigade. Ja onda kažem — hajde, naprijed. Dignemo se i mi podemo u streljačkom stroju, skoro trčećim korakom. Nismo prešli ni 50 metara, a nije bilo ni jednog pucnja, odjednom nađemo na Njemce, koji su tu bili ukopani. Mi smo se iznenadili. Tada je nastala strahovita paljba, bombe, mitraljezi ... Diko Jakšić moj komesar bio je tu odmah do mene, lijevo na jedan metar. On je uvijek nosio pušku, nije htjeo mašinku, uvijek je govorio meni je moja puška najsigurnija. Međutim, dok je napunio pušku, bio je pogoden, nije živio ni dvije sekunde.

U tom momentu opšteg krkljanca dopuzi Simo, politički komesar odreda, sa desnog krila do mene, pokaže mi da je ranjen u ruku i pita šta ćemo? Kažem mu: Simo,, nema druge, desno je Spreča, ne možemo, nego ćemo se probijati za 6. brigadom to je naš pravac, idi još malo nazad, pa na lijevo krilo. Taman sam ja to sa njim govorio, kad dođe kurir i javi da su nas opasali i sa desnog krila. Sada nam nije bilo drugog rešenja nego ići za 6. brigadom. Sima nije odmakao od mene ni 20 koraka, kad ga je pogodio metak u vrat. Mislim da je odmah umro. Ja sam jedva Diki uspio da izvučem iz torbe neke materijale, ono što sam mogao u brzini da strpam u džepove.

U tom momentu dotrča vodnik Spasoje Janjić sa Ozrena. Držao se za stomak, prosto je pridržavao crijeva.

^m Isto, str. 28.

U prvi mah nisam to ni primjetio i vičem mu da se ide na lijevo krilo. Poslije vidim kako je ranjen.

Onda smo prenijeli kroz kolonu da se ide na lijevo krilo, tj. na naše lijevo krilo, a njihovo desno. Morali smo preći preko jednog čuvika, čak je tu bila i neka ograda na kojoj je 4—5 ljudi ostalo mrtvih. Onaj ko je bio vješt da se prosto baci kao u vodu taj je prešao, a onaj ko se polako penjao bio je prosto pokošen. Jednog mladića Ozrenca je prosto zaklalo, presjeklo mu grkljan. Ovoga Spasoja Janjića vuku dvojica. Kad smo prešli taj špic, onda su stavili neke motke i tako ga nosili. Dobio je metak u sljepoočnicu.

To se dešavalo 21. januara. Taman kad smo izbili negdje blizu Požarnice, još nismo prešli cestu, sustignemo 6. brigadu. Ona je sa nekim manjim snagama Njemaca vodila borbu .. „^W“

Mislim da su ovi moji navodi dirljiv dokaz o vremenu i uslovima u kojima se borio obnovljeni Ozrenski odred, kao i mnoge druge naše jedinice. Prema ostalim podacima koje sam prikupio, mogu reći o toj njegovoj zadnjoj borbi slijedeće:

Petog dana borbi oko Tuzle Ozrenci su bili prodrli do marvene pijace, kad su dobili naređenje da se povlače. Već desetkovan u borbama, štiteći odstupnicu, Ozrenski odred je kod Vukovija stupio u borbu s jakim esesovskim jedinicama, pomognutim od ustaške milicije i zelenog kadra. Prema Požarnici, ispred Odreda, probijala se 6. brigada vodeći tešku borbu. U nekoliko uzastopnih juriša Odred je, odbijajući neprijatelja, uspio da se probije do Požarnice, izgubivši preko stotinu boraca, što mrtvih, što ranjenih.

Tog dana je Ozrenski odred u borbi izgubio gotovo cio svoj komandni kadar. Među ostalim poginuli su mu komesar Simo Lukić i komesar 2. bataljona Diko Jakšić. Ranjeni su bili, osim komandanta 2. bataljona, komesar 1. bataljona Braco Mišanović i komandiri Mujo Mašić i Radovan Tripić.

Od komandnog kadra preostao je komandant odreda Ignjat Radojčić, a u 1. bataljonu komandant Vojo Lazarević, bez i jedne komande čete. Komandant 2. ba-

Isto, str. 28—30.

taljona drug Hukić bio je upućen u bolnicu zbog jakog krvarenja. U ranijim borbama bili su ranjeni komandiri Đoko Sešlak i Mićan Pejić, a poginuli su Marko Blagojević, Mujo Mošić, komesar Dušan Đurić i još neki. Štabu 3. korpusa nije ništa drugo ostalo nego da naredi rasformiranje Ozrenskog partizanskog odreda. Dvije čete preživjelih boraca uključene su u sastav 6. brigade, jedna je ušla u 18. hrvatsku brigadu, a dvije su ušle u Kladanjski odred (koji je zbog toga neko vrijeme nazivan Ozrensko-kladanjskim). Rasformiranje Ozrenskog odreda izvršeno je 25. januara 1944. godine.

Ljeta 1944. godine formiran je Ozrenski bataljon u sastavu Tuzlanskog odreda, ali je on nešto docnije ušao u sastav 2. brigade Korpusa narodne odbrane (KNOJ-a), gdje se naročito istakao u gonjenju i likvidaciji zaostalih četničkih bandi.

Obnovljeni Ozrenski partizanski odred osvjetlao je obraz svojom borbenošću i junaštvom. U kratkom vremenu svoga postojanja on je pokazao da je dostojan nasljednik svog prethodnika. Za to vrijeme bio je dvaput pohvaljen od strane Vrhovnog štaba.

Pored udaraca koje je obnovljeni Ozrenski odred nanosio okupatoru, njegovi borci, kao i pojedinci, aktivisti ozrenskog kraja, mnogo su doprinijeli mobilizaciji novih boraca u naše razne jedinice. Oni su naročito mnogo doprinijeli da posljednje krivce sramne četničke izdaje stigne zaslužena kazna. Ta kazna je najzad stigla i dr Branka Stakića, popa Savu Božića, Cvijetina Todića, Đokana Šarčevića i Mirka Topića. Ta borba je stala Ozren još dosta dragocjenih žrtava. U njoj su dali život Petko Đurić, Žarko Šarčević i još neki. Drugi pak, a među njima Ismet Kapetanović, Josip Jovanović, Pero Bosić, Dragica Mitrović, Dušanka Vajić, David Đurić, Nikola Orlović, Košta Gavrić, posijali su svoje kosti širom zemlje, kao borci raznih jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske.